

части СССР // Эпоха бронзы лесной полосы СССР. Археология СССР. - Москва, 1987 а. - С. 35-51.

3. Археология України. Курс лекцій. – К., 2005. – 504 с.
4. Археология Української РСР у трьох томах. – К., 1971. – Т. 1. – 452 с.
5. Березанская С.С. Памятники марьяновского типа // Археология Украинской ССР в трех томах. – К., 1985. – Т. 1. – С. 397-403.
6. Давня історія України в трьох томах. – К., 1997. – Т. 1. – 560 с.
7. Зайкоускі Э. Светапогляд насельніцтва Беларусі у бронзовым веку // Ад неалітызацыі да пачатку эпохі бронзы. - Archaeologia Vimaris. Dyskusje. Poznan, 2001. – Т. 2. – С. 341-345.
8. Куриленко В.Є. В Чернігово-Сумському Понесенні. – Шостка, 2005. - 140 с.
9. Куриленко В.Є., Бунятян К.П. Пам'ятки середньодніпровської культури Середнього Понесення // Археологія. – 2006. - № 4. - С. 88-94.
10. Куриленко В.Є., Котова Н.С. Неолит Мезинского Подесенья // Древности Северского Донца. – Луганск, 2000. – Вып. 4. – С. 35-52.
11. Куриленко В., Отрошенко В. Мезин на Десні. Динаміка зміни археологічних культур // Сіверянський літопис. - Чернігів, 1996. - № 2-3. - С. 27-32.
12. Куриленко В.Є., Отрошенко В.В. Динаміка культурних змін за доби бронзи у Мезинському мікрорайоні на Десні // Археологія. – 1998. - № 1. - С. 46-56.
13. Куриленко В.Є., Отрошенко В.В. Сосницька культура Подесення та її зв'язки із східними сусідами // Trzciniec system kulturowy czy interkulturowy process? - Poznan, 1998/ - С. 239-251.
14. Kurylenko V.Y., Otroshchenko V.V. The Sosnytsa culture of the Desna area and its links with eastern neighbours // Baltic-Pontic Studies. – Poznan, 1998. – Vol. 6. – P. 87-102.

Тетяна Шовкопляс

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЗИНСЬКОЇ СТОЯНКИ

Великі відкриття в історії людства, як правило, відбуваються випадково.

Копаючи у своїй садибі новий льох, козак села Мізин Коропського повіту (тепер району) Чернігівщини Сисой Кошель і гадки не мав, що цим він зробить всесвітнє історичне відкриття, і назва його рідного села увійде у всю наукову, історичну та енциклопедичну літературу. Знайшовши в стіні майбутнього льоху великі кістки невідомих тварин, він повідомив про це місцевого священика, а той співістив у Чернігів. Це відбувалося влітку 1907 р., коли у Чернігові йшли підготовчі роботи до XIV Археологічного з'їзду, що мав відбутися у 1908 р. на честь ювілею губернського міста. Представник Попереднього комітету по підготовці з'їзду виїхав у Мізин, де зібрав знахідки, а також обстежив та зачистив проміїни з культурним шаром.

Місцезнаходження крупних кісток мамонтів відомі були тут і раніше (з кінця XIX ст.), коли їх розмивало дощовими потоками в бортах балок (останні – у 1906 р.), але на той час їх дослідження не проводилося.

Так сталося, що саме влітку 1908 р. у сусідньому селі Псарівка (нині Свердловка) наймав садибу для літнього відпочинку відомий археолог Ф.К. Вовк із своїм учнем С. Руденком. Ознайомившись з привезеними знахідками, він виявив у супутній лесовій породі дрібні кремені явно штучного розщеплення. Це спонукало вченого на місці вивчити ситуацію і визначити ці знахідки як “палеолітичну стоянку пізнього палеоліту мадленської епохи”.

Повідомлення про знахідки було зроблено Ф. Вовком під час з'їзду. Крім того, у складі виставки з'їзду демонструвалися 72 кістки тварин та вітрина з дрібними знаряддями праці з кременю.

Розкопки, розпочаті в 1908 р., були продовжені під керівництвом Ф. Вовка в 1909 р. його учнями П.П. Єфіменком та В.В. Сахаровим. Саме тоді були знайдені видатні витвори палеолітичного мистецтва – скульптурні фігурки, зроблені з бивня мамонта.

Перші відомості за результатами робіт 1909 р. з'явилися в російській науковій літературі того ж року, а за кордоном були викладені в 1911 р. П. Єфіменком на

Діжонському конгресі. В 1912 р. Ф. Вовк зробив доповідь на міжнародному антропологічному конгресі в Женеві, після чого вони здобули світову значимість.

Через відсутність коштів у 1910 та 1911 рр. розкопки не проводилися.

Розкопками 1912 р., що проводилися Л. Чикаленком, Б. Крижановським та П.Смеловим, знову були виявлені унікальні витвори мистецтва – браслети з бивня мамонта, заготовки для браслетів та стилізовані фігурки. Всі вони були прикрашені геометричним, т. зв. меандровим орнаментом.

Відомості про подальші розвідки в Мізині (1913, 1914, 1916 рр.), що проводилися Л. Чикаленком, були висвітлені переважно газетними публікаціями.

З огляду на ситуацію в країні дослідження після 1916 р. були перервані.

Із створенням Всеукраїнської Академії наук в 1918 р., а в її складі – Кабінету антропології і етнології ім. Ф. Вовка (з 1927 р. – Кабінету антропології) знову було порушене питання про подальше дослідження стоянки, а також внесені пропозиції про видання спеціалізованого “Мізинського збірника”.

Однак це видання не побачило світ через негативне ставлення академіка М. Грушевського як безпосередньо до покійного вже Ф. Вовка (помер 1918 р.), так і до самих результатів досліджень.

У статті М. Грушевського, надрукованій у збірнику “Чернігів та Північне Лівобережжя” (1), він досить критично оцінив матеріали досліджень, пояснюючи це малим фаховим досвідом учнів та колег Ф. Вовка – П. Єфіменка, Л. Чикаленка та ін.

У цьому ж збірнику є стаття П. Смолічева (2), присвячена дослідженню в с. Мізин, з упередженим ставленням до нього. Ці публікації певною мірою зіграли негативну роль у подальшому вивченні стоянки.

Із зміною статусу самого М. Грушевського (в 1931 р. був відізваний до Москви) вдалося відновити зацікавленість до матеріалів стоянки. У 1929 р. з приводу 10-літнього ювілею АН України мізинські знахідки були представлені на виставці, а також було видано збірку “Мізин” (3) за ред. М. Рудинського.

У 1930 та в 1932 рр. експедиція Кабінету антропології під керівництвом М.Я. Рудинського після довгої перерви здійснила розкопки з метою відкорегування ділянок розвіданих площ з майбутніми напрямками досліджень. Експедиції можна вважати комплексними, тому що в них брали участь фахівці різних напрямків: археолог М. Рудинський, геолог В. Різниченко, палеонтолог І. Підоплічко, зоолог Л. Кістяківський.

На жаль, подальші дослідження не були здійснені з багатьох причин, у тому числі у зв'язку з репресивними діями влади стосовно М. Рудинського.

Таким чином, з моменту свого відкриття в 1908 р. і до повоєнних часів Мізинська стоянка була відома переважно окремими знахідками, але увійшла в довідники та підручники з палеоліту та первісної історії. Матеріали досліджень неодноразово публікувались як у вітчизняних, так і в зарубіжних виданнях.

Найповніше довоєнні результати розкопок приведені в монографії П. Борисковського “Палеолит Украины” (4) та П. Єфіменка “Первобытное общество” (5).

Специфіка довоєнного вивчення стоянки полягала в тому, що воно проводилося або траншейним (1х6 м), або так званим кесонним методом з пометровою фіксацією знайдених матеріалів, що не давало повної картини вигляду пам'ятки.

Розпочаті в 1954 р. розкопки Мізинської стоянки експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом І.Г. Шовкопляса проводилися шляхом одночасного відкриття культурного шару на великій площі та фіксації залишків давніх комплексів з їх широким оточенням.

Усі виявлені культурні знахідки залишалися на своїх місцях до їх повного вивчення. З метою цілісного аналізу великих за розміром площ застосовувався метод тимчасової консервації – в 1954 та 1955 рр.

Загальна вивчена площа стоянки близько 1200 кв. м. На підставі досліджених в 1954-1961 рр. господарсько-побутових комплексів та аналізу результатів

попередніх розкопок було встановлено, що стоянка складалася із п'яти комплексів-поселень.

Численні знахідки на стоянці (120 тис. одиниць) можна поділити на фауністичний комплекс, що загалом становить 8600 одиниць, кремневий інвентар та вироби мистецтва.

Зафіксовано залишки двадцяти видів тварин, а серед них – 116 мамонтів.

За всі роки розкопок на стоянці було знайдено 829 мушлів. У більшості випадків вони мають штучні отвори, що дає змогу припущення їх використання як прикрас.

Загальна кількість кремневого знаряддя – більше 113 тис. одиниць, з яких на знаряддя праці приходиться 4 429 одиниць.

Серед кістяних знарядь праці виділяються молотки, клиновидні інструменти, проколки, голки і т. ін.

Також виділяється група виробів з бивня мамонта, що мають побутове призначення. Це застібки для одягу, обломи пластин із наскрізними отворами та підвіски-медальйони.

Але найцінніші та унікальні знахідки – це виробы мистецтва, що представлені декількома групами. Перш за все це скульптурні фігурки з бивня мамонта, що поділяються на такі групи: антропоморфні (примітивні), фалістичні (стилізовані зображення жіночої фігури), у вигляді “пташок” та фігурки тварин.

Друга група мізинського палеолітичного мистецтва представлена творами графіки. Сюди входять всевітньо відомі браслети з бивня мамонта з геометричним меандровим малюнком. Аналогів цим браслетам і досі не виявлено. Крім того, знайдені пластини з орнаментом та заготовки для виробів.

Найвидатнішими творами мистецтва доби палеоліту є живописні малюнки, які знаходили на стінах печер і гротів, де жили люди.

Але знайдені на Мізинській стоянці великі кістки мамонтів з геометричними малюнками, виконаними охрою, не мають аналогів. Усі вони знаходилися на підлозі в одному з жител і, найвірогідніше, склали давній культовий комплекс.

Чудова збереженість знахідок на стоянці, завдяки товстому шару лесових порід над нею, дала змогу безпосередньо на місці відтворити первісний вигляд житла, що за формою нагадувало сучасний чум.

У подальшому залишки житла були перевезені до Києва, реконструйовані і вже багато років приваблюють відвідувачів Національного науково-природничого музею НАН України, а також періодично демонструються на міжнародних виставках (Японія, Франція).

За результатами дослідження стоянки в 1965 р. вийшла монографія І.Г. Шовкопляса “Мезинська стоянка” (6), яку автор присвятив своєму вчителю і одному з перших її дослідників П.П. Єфіменку.

Автором цієї статті був проведений аналіз найцікавіших зарубіжних видань, що надавали інформацію про знахідки на Мізинській стоянці. Це фахові, науково-популярні та енциклопедичні видання. Їх перелік подано в хронологічному порядку. Всі вони, як правило, включають дані про повний цикл дослідження стоянки.

Й. Аугуста, Я. Філер. Ловці мамонтів. Прага, 1958 (чеською мовою). Я. Пастернак. Археологія України. Торонто, 1961. Й. Аугуста, З. Буриан. Книга о мамонтах. Прага, 1962. У. Брей, Д. Трамп. Археологический словарь (англ. видання 1970 р.; переклад російською – Москва, 1990). П. Курінний. Історія археологічного знання про Україну. Мюнхен, 1970 (репринт – Полтава, 1994). Я. Елинек. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. Прага, 1977 (переклад російською – Прага, 1982). Б. Рыбаков. Язычество древних славян. Москва, 1981. Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Белорусская энциклопедия в 18-ти т. Т. 10. Минск, 2000. Большой Российский энциклопедический словарь. Москва, 2003. Большая энциклопедия в шестидесяти двух томах. Т. 28. Москва, 2006.

У 1965 р. завдяки старанням місцевого ентузіаста-краєзнавця В.Є. Куриленка був створений музей «Мізинська стоянка», який працює і до сьогодні і став

осередком культури на місцевих теренах.

Дуже добре, що значення Мізина як світового археологічного шедеву оцінили нарешті належним чином в Україні. У 2006 р. указом Президента України був створений Мезинський національний природний парк, що, безумовно, послужить ще більшій популяризації цього краю.

На завершення треба зазначити, що Чернігівщина дуже багата на археологічні пам'ятки, а також має великий нерозкритий потенціал. Можна сподіватися, що ще не один Мізин чекає на своїх дослідників.

Джерела та література:

1. Грушевський М. Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища / Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Записки Укр. наук. т-ва в Києві. Т. XXIII.- 1928.- С. 17-35.
2. Смолічев П. "Скарб" палеолітичної доби. (Кремінне начиння, сховане в кістці мамута з Мізинської палеолітичної стації) // Там само.- С. 36-41.
3. Мізин. Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Федора Вовка / За ред. М. Рудинського; ВУАН.- К., 1931.
4. Борисковский П.И. Палеолит Украины.- Л., 1953.
5. Ефименко П.П. Первобытное общество.- К., 1953.
6. Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху.- К., 1965.

Артур Чубур

●

ДЕСНЯНСЬКИЙ ПАЛЕОЛІТ В ЕПОХУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ЗАТОПЛЕНЬ («ПОТОПУ»)

Стадіал Вюрм 3 приніс у Східну Європу найжорстокіший холод за всю її історію. Вічна мерзлота поширилася південніше 50° північної широти, безморозний період не перевищував 4 місяців у рік.¹ Однак близько 16000 років тому з потеплінням клімату на просторах Євразії почалася природно-кліматична катастрофа. Вивільнення мільйонів кубічних кілометрів вологи, сконцентрованої в льодовиках і, у першу чергу, у вічномерзлих ґрунтах, призвело до різкого перезволоження ландшафту, багаторазового росту річкового стоку і, як наслідок, переповнення внутрішніх басейнів. Палеогеограф О.Л. Чепалига назвав цей епізод «Епоха екстремальних затоплень» або «Потоп».² Ці події проявлялися у всіх типах ландшафтів: у долинах рік - надповіддя з утворенням макрOMEандрів³, у заплавах - заболочування, у межиріччях - покриття значних площ термокарстовими озерами, на схилах - обводнювання соліфлюкційними потоками, в озерах і морях - різке підвищення рівня. Так, Каспій піднімався на 190 м зі швидкістю не менше метра в рік, а устя Волги усього за 150 років змістилося нагору за течією більш ніж на 2000 км - тобто в середньому на 70 м у день, що певно сприймалося як катастрофа. Виниклий Арало-Каспійсько-Понтійський каскад водних басейнів, з'єднаних широкими протоками, імовірно, згадають у «Авесті» під ім'ям «Моря Ворукаша».⁴ У період максимуму похолодання, що передувало Потопові, людина адаптувалася до кріоксеротичних умов (холодного сухого клімату). Глобальна перебудова ландшафтів не могла не вплинути на спосіб життя. Зміна побуту, типу господарства у свою чергу повинна відбиватися в археологічних джерелах.

Частина ділянок верхньопалеолітичних поселень Східної Європи вже на початкових фазах Потопу стала непридатною для життя. Сліди перекриття річковим і озерним алювієм культурних шарів, що довгостроково відклалися в субаральних умовах, відзначаються на стоянках Авдієве, Бики, Чулатів 1, Октябрьське 2 та ін. У першу чергу це торкнулося стоянок, розташованих на сучасних їх заплавах (нині - низьких надзаплавних терасах).